

„Jog és irodalom” szimpózium

HORVÁTH BARNA GÉNIUSZA¹

H. SZILÁGYI ISTVÁN
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Egy korábbi tanulmányomban igyekeztem átfogó képet nyújtani Horváth Barna,² a két háború közti magyar jogbölcsélet kiemelkedő alakjának munkásságáról.³ Az életmű értékelését arra a meglátásomra alapoztam, hogy – szemben a hagyományos, részben a Horváth önértékelését tükröző állásponttal – Horváth a saját ismeretelméleti előfeltevései keretében, az ún. szinoptikus elmélet kidolgozásával nem tudta megoldani a neokantiánus jogbölcsélet alapvető problémáját,⁴ a tény és érték egyidejű szétválasztását és ellentétük áthidalását. Ezért Horváth írásainak meggyőző ereje nem bölcséleti tételeinek igazságából, hanem sajátos stílusából adódik, melyben összekapcsolja a dialektikus érvelést a dráma irodalmi műfajával: a drámában (mint irodalmi műfajban) rejlő dialektikus gondolati feszültség és a dialektikus gondolatban rejlő

¹ Köszönettel tartozom Cs. Kiss Lajosnak és Paksy Máténak a jelen tanulmány korábbi változatának megvitatása során tett kritikai megjegyzéseiért, melyek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2006 május 12-én, „Jog és irodalom” címmel rendezett szimpóziumon hangzottak el.

² H. SZILÁGYI ISTVÁN: *Circus Juris, Dráma és jogfilozófia Horváth Barna életművében*. In SZABÓ MIKLÓS (szerk.): *Portrénévlatok a magyar jogbölcséleti gondolkodás történetéből* [Prudentia Iuris 3]. Miskolc: Bíbor, 1995, 211–266.

³ Horváth Barna pályafutásának és életművének bemutatásáról és elemzéséről lásd: NAGY ENDRE: *Bevezetés Horváth Barna Demokrácia és jog című tanulmányához. Medvetánc*, 1985/2–3, 295–303; SZABADFALVI JÓZSEF: *Angolszász hatások a második világháború előtti magyar jogbölcséleti gondolkodásban*. In Uő: *A cselekvőségi elmélettől az újrealizmusig*. Budapest: Gondolat – Debreceni Egyetem ÁJK, 2004, 189–216.; LICHTENSTEIN JÓZSEF: *Egy habilitáció története, Horváth Barna pályakezdése. Szeged*, 1990/10–11, 57–58.; PERECZ LÁSZLÓ: *A belátásos elmélettől a mezőelméletig. A magyar jogfilozófia fél évszázada: Pikler, Somló, Moór, Horváth*. Budapest: Századvég, 1998, 71–94; Cs. KISS LAJOS: *Szabadság és kényszer, Horváth Barna szellemi pályája*. In HORVÁTH BARNA: *Angol jogelmélet*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor KFT., 2001, 569–611.

⁴ A szinoptikus elméletéről ld. még: HORVÁTH BARNA: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. Budapest: Osiris, 1995, [Ford.: Zsidai Ágnes] különösen 95–127, illetve ZSIDAI ÁGNES: *A tiszta jogszociológia*. Uo. 11–58.

drámai feszültség között próbál – több-kevesebb sikerrel – egyensúlyozni, s kihasználni a kettő közötti feszültségből fakadó energiákat gondolatai közléséhez.

Ebből a perspektívából szemlélve különös jelentőségre tesz szert Horváth 1942-ben megjelent műve, *A géniusz pere*,⁵ melyben a szerző Szókratész és Jeanne d’Arc perének elemzésével kívánta igazolni a szinoptikus elmélet empirikus anyagon való alkalmazhatóságát. A mű tudományos szempontból egyaránt tekinthető jogszociológiai esettanulmánynak, jogtörténeti vagy jogbölcseleti munkának, de olvashatjuk irodalmi műként is, s akkor mint történelmi dráma jelenik meg előttünk.

A jelen tanulmányban *A géniusz perének* értékelését kívánom kibontani az előzőekben vázolt koncepció alapján, felhasználva ehhez az elmúlt évtized újabb kutatási eredményeit, különös tekintettel a Bibó István Szellemi Műhelyben folytatott eszmecserékre és Cs. Kiss Lajosnak a mű új kiadásához írt elemzésére.⁶

* * *

Megjelenését követően *A géniusz peréről* öt ismertetés – beleértve ebbe a jelen tanulmány korábbi változatát is – látott napvilágot.⁷ Hármata a kortársak írtak: a neves történész, filozófus, Bobula Ida, Horváth R. Károly és az egykori tanítvány, Bibó István. Mindhárman méltatják a szerző történeti és lélektani jártasságát, amellyel a két nagy per hátterét és a szereplők jellemét ábrázolja. Bobula és Horváth R. egyaránt a mű erényeként említik továbbá a szerző tárgyilagosságát és elfogulatlan ítélőképességét.⁸ Végezetül Bobula és Bibó is kiemeli a mű irodalmi értékét (és mindketten hosszan idézik a Johanna arcképét festő sorokat).

„Különös műfaj ez. Egyetemi tanár klasszikusan tárgyilagos, hűvösen pontos, tudományos munkája, melyen szinte csak megérzéssel mérhetően, mégis fehér ízással izzik át az a nagy emberi részvét, a közösségvállaló ember lírája, mellyel az író hősei iránt érez. Ugyanakkor tud teljesen igazságos lenni hőseink gyilkosai iránt is, akik szerinte belekényszerültek szerepükbe. Ezt a könyvet együtt írták egy nagy elme és egy nagy szív. Ezért tarozik a nagy könyvek közé.”⁹

⁵ HORVÁTH BARNA: *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*. Kolozsvár: Acta Univ. Francisco-Josephina, Juridico-Politica 3, 1942.

⁶ CS. KISS LAJOS: A tragédia metafizikája a jogban. In HORVÁTH BARNA: *A géniusz pere. Sokrates – Johanna*. Máribesnyő–Gödöllő: Attraktor, 2003, [A továbbiakban: *A géniusz pere*] 210–238.

⁷ BOBULA IDA: Horváth Barna: *A géniusz pere. Socrates – Johanna. Társadalomtudomány XXIII* (1943) 3, 304–308; HORVÁTH R. KÁROLY: Horváth Barna: *A géniusz pere. Soctares – Johanna. Magyar Jogi Szemle XXIV* (1943. szeptember 1.) 16, 492–494; BIBÓ ISTVÁN: Horváth Barna: *A géniusz pere: Socrates – Johanna. Szellem és Élet*, VI (1943) 3–4, 174–177; H. SZILÁGYI I. M.; CS. KISS (2003) i. m.

⁸ „A szerző nem téved a mítoszok világába, sohasem tér le a realitás útjáról, Sokratest és Johannát hűsből és vérből való emberekként állítja elénk, kicsinyességeikkel, hibáikkal, de egyben erényeikkel is. Arcukon nem csak fény ömlik el, de abba árny is keveredik. Sohasem mond többet, mint amennyi az igazolható tényekből kiolvasható.” (HORVÁTH R. I. M. 493.).

⁹ BOBULA I. M. 305. Bibó pedig ezt írja: „Végül utoljára, de nem utolsó sorban kell megemlítenünk a könyv mindvégig fordulatossá, élvezetes és lebilincselő nyelvét, ami a meglevenítő erővel együttesen azt eredményezi, hogy ez a munka a két géniusz egyéniségének irodalmi értékű feldolgozásává válik. Maga a szerző szakszerűen végigvezet bennünket az irodalmi hatáson, melyet főleg Johanna kiváltott és bemutatja, főleg Voltaire, Schiller, Anatole France, Péguy és Shaw művein, hogyan veszi ki a géniuszból mindenkor

Jelentősen megoszlik azonban a recenzensek véleménye a mű jogbölcseleti mondanójának megítélésében. Bobula úgy véli, hogy bár a szerzőnek a jog természetére vonatkozó megállapításai hibátlan logikával vannak levezetve, azt ő – érzelmi alapon – mégsem tudja elfogadni:¹⁰ ha a jog szükségképpen elpusztítja a génuszt, akkor nincs más választásunk, mint lázadni a jog ellen. Horváth R. a művet elsősorban a „társadalmi mérnökösödés”, illetve a szabadjogi szemlélet távlatából szemléli, s főként a bírának ajánlva hangsúlyozza, hogy „a jogot nemcsak a törvénykönyv üres paragrafusain keresztül” ismerjük meg.¹¹

A három recenzens közül természetesen Bibó értette meg legjobban Horváth Barna sajátos jogelméleti törekvéseit, melyek a mű megírása mögött munkáltak. Ismertetésében Bibó még tovább is viszi Horváth eredeti gondolatmenetét, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a műben a szerző nem csak a génusz, hanem a jog apológiáját is megfogalmazza:

„Ez a gondolatmenet az eljárási jogszemlélet finom eszközeivel világít bele a génusz perének jogszociológiai távlatába. Legnagyobb mélysége és finomsága abban áll, hogy éppen úgy, ahogyan a per bemutatja a génusz apológiáját, elítélését és felmagasztaltatását, [akként] mutatja be nekünk a génusz perén a jog apológiáját, elítélését és felmagasztaltatását, a jog örök funkcióját és a jogfejlődés örök dialektikáját: azt, hogy éppen azoknak a pereknek sokaságán keresztül, melyekben erőszakot tesz az igazságon és halálra ítéli a génuszt, éppen ezekben a perekben drámai erővel kiütöző értékkonfliktusok tisztító erejénél fogva válik a jog emberségesebbé, mélyebbé, méltányosabbá, hajlékonyabbá.”¹²

Cs. Kiss Lajos és a jelen szerző tanulmányai szervesen illeszkednek a hazai jogelméleti gondolkodás 1980-as évek közepétől kibontakozó irányába, amely a két háború közötti magyar jogbölcselet – elsősorban Somló Bódog, Moór Gyula és Horváth Barna munkásságának – újrafelfedezését és a marxizmus majd’ négy évtizedes kierőszakolt hegemoniája után, egyfajta újraélesztését és recepcióját tűzte ki célul. E törekvésekhez természetszerűen kapcsolódott a korszak meghatározó gondolkodói – mint amilyen Hans Kelsen, Max Weber, Carl Schmitt, Gustav Radbruch – és jogtudományi irányzatai – például az amerikai, illetve a skandináv jogi realizmus – iránt megnövekedett érdeklődés. Cs. Kiss – aki Szabadfalvi József, Zsidai Ágnes, Nagy

---

a neki szóló mondanivalóit. Ha ebbe a perspektívába állítjuk bele Horváth Barna munkáját és elfogadjuk a mű céljának azt a megszüikítését, hogy elsősorban a jogász számára és a jogról szóló mondanivalóit akarja megragadni, akkor elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy sajátos és egyszeri tudományos eredményein túl azok közé az irodalmi értékű feldolgozások közé sorakozik, melyekben a génusznak az utókorra való megtermékenyítő hatása méltó közegen keresztül, a legpregnansabban mutatkozik meg.” (BIBÓ i. m. 177.)

¹⁰ „Engem Horváth tétele megragadott, gondolkodóba ejtett, megrázott, de meg nem győzött. Bár nem tudnék neki logikai alapon ellentmondani, de érzelmi alapon nem tudom elfogadni.” (BOBULA i. m. 307.)

¹¹ „Szerző e műve [...] arra is figyelmeztet, hogy az ítélkezők is megítéltetnek; az ítélkezők pedig ennek az ítéletnek csak akkor nézhetnek nyugodtan elébe, ha szakadatlan tanulással, ismeretkörüik egyre szélesebbé való bővítésével fel tudnak emelkedni, s ha nem csak gyanuokok ingoványára építik ítéletüket, de az emberi lélek mélységeibe is leszállnak, mert még a legkisebbnek látszó pernek is meglehet a maga génusza, az adván meg a jog örök titokzatosságát, fejlődési erejét!” (HORVÁTH R. i. m. 494.)

¹² BIBÓ i. m. 175.

Endre és mások mellett jelentős szerepet vállalt e kutatási irányban – írása hűen tükrözi, s egyúttal szintetizálja e kutatások tapasztalatait.

Cs. Kiss értekezését a mű keletkezési körülményeinek elemzésével kezdi, s mindjárt egy talán túlságosan általános és pszichologizáló tétel felállításával: „[...] a nagy szellemi teljesítmények a lehető legszorosabban összefonódnak megalkotóik személyiségének lélektani, erkölcsi és intellektuális fejlődésével, s hogy ez a fejlődés lényegében élményszublimációk és -racionalizációk formájában lejátszódó válaszreakciók sorozata a kor meghatározó eseményeire, rejtett szerkezeti hatásaira mint kihívásokra.”¹³ Ez a megállapítás ugyanis nem csak a nagy szellemi teljesítményekre, hanem minden alkotó munkára, sőt egyáltalán minden emberi cselekvésre igaz lehet. Másfelől nem tartom szerencsésnek, hogy a szerző a lehetséges kihívásként jelentkező élmények és hatások – a háború és a nemzet ügyéért való aggódás, Horváth egyetemi és akadémiai pályafutásának bizonytalansága, sajátos tudományos célkitűzései stb. – közül éppen az egykori mentorával, Moór Gyulával való személyes kapcsolatának megromlását emeli ki értelmezésében. Ebből a távlatból *A géniusz pere* e konfliktusból származó lelki sérelem feldolgozásának eszközévé válik – „nyilvános logoterápiává”¹⁴ –, ami ráadásul lehetővé teszi Horváth számára, hogy a mű allegorikus keretében mintegy géniuszként – „a hallgatás és a magány filozófiai géniuszává”¹⁵ – stilizálja magát.

Ennek az értelmezésnek a gyengéje, hogy elsősorban nem *A géniusz perén* alapul, hanem egy 1944–45-re datált, angol nyelven írt önéletrajzi íráson, amelynek Horváth a *Forradalom és alkotmány* címet adta.¹⁶ Ebben valóban olvashatók olyan részek, amelyek arra utalnak, hogy Horváth lelkiállapotában volt egy bizonyos fokú narcisztikus hajlam és túlérzékenység,¹⁷ s hogy a Moór Gyulával való kapcsolatának megromlása komolyan bántotta.¹⁸ Jónéhány körülmény figyelembevételére azonban arra inthet minket, hogy óvatosan bánjunk egy olyan lélektani interpretációval, amely ezek alapján következtet vissza Horváth körülbelül fél évtizeddel korábbi lelkiállapotára, hiszen *A géniusz perét* feltehetően 1939–42 között írta a szerző. Először is ezt a lelki érzékenységet, labilitást – amire korábbi tanulmányomban magam is felhívtam a figyelmet, hozzátéve ahhoz, hogy ez teljesen megszokott jelenség a művészek körében¹⁹ – Horváth egész életében nagy fegyelemmel tartotta kordában. A kívülállók – például a volt tanítványai – ennek Horváth viselkedésében nem tapasztalták semmilyen feltűnő jelét. Másrészt a Moórral való konfliktusuk is több mint fél évtizeddel a mű megírása előtt zajlott le,²⁰ s ennyi idő már önmagában is enyhíthette a belőle fa-

¹³ Cs. KISS (2003) i. m. 210.

¹⁴ Cs. KISS (2003) i. m. 212.

¹⁵ Uo.

¹⁶ HORVÁTH BARNA: *Forradalom és alkotmány. Önéletrajz 1944–45-ből*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, 1993. [Ford.: Nagy Endre]

¹⁷ Ld. különösen a „Szerelmi fáklyák” és a „Forradalom” című fejezeteket HORVÁTH (1993) i. m. 43–49, 58–63.

¹⁸ Vö. HORVÁTH (1993) i. m. 76–78.

¹⁹ H. SZILÁGYI i. m. 215–216.

²⁰ Horváth szerint a vitát Moór pacifizmus kritikáját tartalmazó *Zum ewigen Frieden* című tanulmányának bírálata – melyet ő a *Die ungarische Rechtsphilosophie*-ben (1930) ismertetett – robbantotta ki. Vö. HORVÁTH (1993) i. m. 76. A vitáról ld. még SZABADFALVI JÓZSEF: Vonzások és taszítások – Moór Gyula és Horváth Barna kapcsolata. *Magyar Jog*, XLIV (1994) 11, 654–660.

kadó sértettség érzését. Végül ne feledkezzünk meg a *Forradalom és alkotmány* születésének sajátos körülményeiről sem! A háború utolsó hónapjaiban vagyunk, mikor Horváth Barnában valószínűleg először vetődött fel az emigráció gondolata, amit az 1945 tavaszán kezdődő demokratikus átalakulás lelkesedésében félretett, s majd csak a '47-es kommunista hatalomátvétel után vett fontolóra újra, hogy aztán '48-ban valóra váltsa azt. Az valóban lelki válságot idézhet elő, ha az ember 49 éves korában kényszerül mérlegelni egy ilyen súlyos döntést, s az is egészen természetes, hogy a racionális érvek mellett igyekszik minden (negatív) érzelmi motívumot megragadni, ami segítheti az ésszerű döntés (a kivándorlás) lelki elfogadását. Ez az önéletrajzi töredék tehát egy *A géniusz perének* születése utáni, valóban válságos lelkiállapotot tükröz, s valószínűleg olvasható e válság lelki feldolgozásának dokumentumaként is. „Nyilvános logoterápiának” azonban még a *Forradalom és alkotmány* sem tekinthető, hiszen azt Horváth sohasem publikálta (s talán a titkos, személyes jellegére utal az is, hogy angolul írta). A Cs. Kiss által *A géniusz peréből* vett idézetek²¹ – melyek kivétel nélkül a géniusz általános jellemzésével foglalkozó részekből valók – túlságosan általánosak ahhoz, hogy alátámasszák azt az értelmezést, miszerint Horváth a Moórhoz fűződő barátságának felbomlását és tudományos karrierjének megtörését „[...] egy magyar filozófiai géniusz vértanúságának és önmagát mint géniuszt a magyar szellemi ugar jelképének”²² tekintette volna. Ha egyáltalán van *A géniusz perének* olyan része, ami úgy olvasható mint a szerző sértett reakciója az akadémiai pályafutása során szerzett frusztráló élményeire, akkor az Johanna perének elemzésében, a Párizsi egyetem szerepének szigorú megítélésében fedezhető fel.²³ Ez a részlet azonban a mű egészét tekintve korántsem tekinthető olyan lényegi mozzanatnak, ami a mondanivaló egészét megvilágítaná.

Összefoglalva a mű keletkezési körülményeiről eddig mondottakat, véleményem szerint azok között valamilyen szinten bizonyosan megjelent a Cs. Kiss által hangsúlyozott lelki motívum is, azonban a mű tárgyilagos értelmezéséhez nem szükséges túlmennünk azon az elsődleges és közvetlen tudományos törekvésen, amit maga Horváth is megfogalmazott a műben, s a kortárs recenzensek is elfogadtak: vagyis a szerző a művet a szinoptikus jogelmélet működésének valamely empirikus nyersanyagon való tesztelésének szánta. Más kérdés, hogy e szellemi kísérlet milyen eredményre vezetett.

Cs. Kiss gondolatmenetének következő lépésében a mű keletkezésének egy másik fontos forrásvidékére világít rá – ebben a vonatkozásban teljesen helyénvaló módon hivatkozva a *Forradalom és alkotmányra* –, vagyis Horváthnak a modern dráma iránti irodalmi vonzalmára, s olvasmányélményeinek inspiráló hatására.²⁴ Ezt követően elemzi az amerikai újrealizmus, s különösen Arnold munkásságának Horváth szellemi fejlődésében játszott szerepét, és egy meglehetősen komplikált eszmefuttatásban igyekszik bizonyítani azt az álláspontját, miszerint Horváth *A géniusz perében*

²¹ Vö. Cs. Kiss (2003) i. m. 210–213.

²² Cs. Kiss (2003) i. m. 12. jegyzet, 234.

²³ „Abból az Egyetemből, amelynek rektora pápákkal és császárokkal levelez, a történelem igazságtétele során ezen az úton, a hivatása magaslatáról való lecsúszásnak a lejtős útján, lesz az az Egyetem, melynek rektorát a főispán után ültetik.” (*A géniusz pere*, 165.)

²⁴ Cs. Kiss (2003) i. m. 213–214.

radikalizálta az újrealizmus kritikai álláspontját. Ennek lényege, hogy míg az újrealizmus elsősorban az iróniában és a komédiában találja meg a jog művészi metaforáját, addig Horváth a tragédiát választja, ami egyúttal lehetővé teszi számára a jog metafizikai alapjainak feltárását is.²⁵ Véleményem szerint ez a következtetés megalapozatlan, hiszen a komédia és a tragédia egyformán rendelkezik kritikai potenciállal és egyúttal az értékek megerősítésének képességével;²⁶ mindkettő képes szembesíteni a nézőt az értékek ütközéséből származó abszurditás élményével, ami felriaszthatja őt „metafizikai szenderegésből”,²⁷ s mindkettő képes lelki tehermentesítést adni az abszurdal való szembesülés gyötrelméért: a nevetés éppúgy felszabadít, mint a sírás.²⁸ Vagyis a tragédia semmivel sem radikálisabb vagy metafizikára nyitottabb műfaj, mint a komédia. Abban viszont igaza lehet Cs. Kissnek, hogy a műfaj választása nem a véletlen vagy csupán lelki hajlam kérdése: míg az amerikai „[...] újrealizmus által meghatározott szellemtörténeti helyzetben a jogtudomány hivatása a totális ideológia-, pontosabban mitológiakritika”,²⁹ addig Horváth a „[...] magyar és az európai sors foglyaként, a világháborús tragédia okozta határhelyzetben a jogról való elméleti gondolkodásnak és magának a jognak a metafizikai méltóságát akarja helyreállítani.”³⁰ (Leszámítva, hogy a „metafizikai” jelző alighanem túldimenzionálja Horváth szándékait.)

A tanulmány harmadik részében vizsgálja meg a szerző a Horváth által használt „génusz” fogalmat. Összevetve azt a romantika „zseni” fogalmával arra a következtetésre jut, hogy Horváth az újkori-modern értelmezés hagyományával szemben visszanyúl az antik értelmezéshez – melyben a *genius* alsóbbrendű, vagy félistent jelent: „»köztes lény«, férfi és női alakban megjelenő emberi istenség”. Cs. Kiss szerint Horváth a génusz fogalmát weberi ideáltípusként konstruálja meg, s ezzel a romantika zseni-fogalmának érvényességét a művészi-esztétikai területére korlátozza. Vélemé-

²⁵ Cs. Kiss (2003) i. m. 214–216. Lásd: különösen 15. és 22. jegyzet.

²⁶ Cs. Kiss – Horváthnak *Az angol jogelméletben* kifejtett gondolatmenetét követve – helyesen mutat rá, hogy a realizmus „[Arnold és Robinson elmélete] míg egyfelől elméleti téren radikalizmusával tútesz a többi realistákon, addig gyakorlati téren konzervatív irányba fordul”. Ne feledkezzünk meg azonban Bibó fentebb ismertetett meglátásáról sem! Horváth művében nem csak a génusz, hanem a jog apológiáját is megfogalmazza. (S a műnek éppen ez a mondandója az, amit Bobulka képtelen elfogadni.) A komédia és a nevetés kritikai potenciáljáról ld.: ALMÁSI MIKLÓS: *Anti-esztétika. Séták a művészetfilozófiák labirintusában* [3. bővített kiad.]. Budapest: Helikon, 2003, 161–163.

²⁷ „Horváth ebben a vonatkozásban korrigálja a realizmust [amely a komédia metaforájával él]: a jog esztétikai dimenziója a szinoptikus-funkcionális látásmód számára a komédia és a tragédia kettős perspektívásában tárul fel, azonban az európai szellemtörténeti helyzet konkrét *itt és most*-jában a tragédiára nehezedik a metafizikai gondja” – írja erről Cs. Kiss (2003) i. m. 23. jegyzet, 236.). Ezzel szemben *A génusz perének* a helyzet abszurdításán keresztül a jog metafizikai alapjaira rávilágító részlete éppen Johanna perében az első ítélet kihirdetésének Horváth által mesterien megfestett, első pillantásra komikusnak látszó jelenete. (*A génusz pere*, 173–174.)

²⁸ „Mert a tragikum is, a komikum is értékvesztés, emberi, morális vagy történelmi leértékelődés, többnyire halállal vagy bukással súlyosbitva. Igen ám, de a halál (morális bukás, ellehetetlenülés) ellenében alakjai felmagasztosulnak, az értékek megdicsőülnek vagy legalábbis restaurálódnak, a befogadót pedig eltöltheti a „mégis” fenséges élménye. (Hangsúlyozom: mindkettőről beszélek, mert nem csak a tragédia gyilkol, a komédia éppúgy öl és éppúgy nyugtatja meg a befogadót, mint szomorú testvére, csak közben nem sírunk, hanem kacagunk. Platón ezért vezette le egy forrásból ezt a két látásmódot.)” (ALMÁSI i. m. 157.)

²⁹ Cs. Kiss (2003) i. m. 217–218.

³⁰ Cs. Kiss (2003) i. m. 15. jegyzet, 235.

nyem szerint az erősen vitatható, hogy Horváth Max Weber megértő szociológiájának módszertanát követve ideáltípusként határozta volna meg a géniusz fogalmát – erre a kérdésre később még visszatérek. Alighanem helyesen ismeri fel azonban Cs. Kiss, hogy Horváth azért elevenítette fel a géniusz értelmezésének antik hagyományát, hogy a lángelmének a romantika által hangsúlyozott esztétikai-poétikai aspektusával szemben az etikai és metafizikai vonatkozását állítsa előtérbe.

„A géniusz mint karizmatikus személy és sorsesemény” című részben Cs. Kiss interpretációjában éppen a Horváth-féle géniusz-fogalom ez utóbbi, metafizikai aspektusát igyekszik rekonstruálni, s részben tovább gondolni.³¹ A szerző elemzésében azt igyekszik kimutatni, hogy a géniusz pere hozza felszínre és dramatizálja legpregnánssabb módon azt az abszurd vágyparadoxont, hogy a társadalom egyszerre kívánja a géniusz eltiprását és felmagasztalását, az eszmeileg fennálló (ideológia) és az utópia,³² a lét és érvény egyidejű egybeesését és szétválasztását, mivel a géniusz személyében, sorsszerűen testesíti meg a metafizikai lázadás lehetőségét. Eszmeifuttatásának következő két részében a szerző már nem rugaszkodik el lényegesen Horváthnak a műben kifejtett gondolatmenetétől, mikor a géniuszt mint „társadalmi tüneményt”, illetve jelképet veszi górcső alá.³³

Ezt követően azonban Cs. Kiss azt a kritikát fogalmazza meg, hogy Horváth félreérti a Szókratész és Johanna pere közötti különbséget. A szerző szerint Horváth ezt az eltérést csupán az azonos ideáltípussal magyarázható jelenségek „mennyiségi” különbségeként írja le, míg valójában itt két különböző minőségi géniuszt kell látnunk: a filozófiai (Szókratész) és a vallási hit géniuszát (Johanna).³⁴ Ez megint csak vitatható következtetés. Horváth Szókratész alakjának megformálásában – Platón személyiségével ellentétbe állítva – éppen az intuitív, misztikus bölcs vonásait domborította ki, ezért Szókratész géniusza legalább annyira értelmezhető vallási, mint filozófiai géniuszként. Másrészt a két per összevetésében Horváth a hangsúlyt nem a géniuszok különbségére helyezte, hanem a perek jogi, történeti sajátosságának kvalifikációjára. A tanulmány a mű apológiájával zárul, melyben Cs. Kiss újra megpendíti a „Moórnak szóló személyes üzenet” motívumát, s végül – a korábbi recenzensekhez hasonlóan – hosszasan idézi Horváth Johanna arcképe előtt mondott „monológját”.³⁵

Cs. Kiss értelmezésével szemben az eddig említett konkrét ellenvetések mellett megfogalmazható néhány általánosabb kritika is. Mindenekelőtt az, hogy a tanulmány szövege homályos. Közlebről ez azt jelenti, hogy a szerző elemzésében használ egy sor olyan fogalmat, ami az elemzett műben nem szerepel, s nincs megvilágítva, hogy ezek hogyan függenek össze, hogyan kapcsolódnak a mű saját szemantikai

³¹ „Tézisünk, melyet e tanulmány címében előzetesen megfogalmaztunk, a következőképpen hangzik: a géniusz tragédiája ebben azt értelemben a jog metafizikája. E tézis tartalmának kifejtésével szeretnénk Horváth Barna géniuszinterpretációját a végső konzekvenciáig, az abszurd problémáig feszíteni.” (Cs. Kiss (2003) i. m. 222.)

³² Az ideológia és utópia fogalmát már az újrealizmus elemzésénél tematizálja Cs. Kiss – Horváth nyomán – mint az egyidőben való kívánás és elutasítás vágy-paradoxonának kifejeződését.

³³ Vö.: „A géniusz mint társadalmi tünemény és funkció”, „A géniusz mint jelkép”, Cs. Kiss (2003) i. m. 224–228.

³⁴ „A filozófiai és vallási hit géniusza”, Cs. Kiss (2003) i. m. 228–230.

³⁵ Cs. Kiss (2003) i. m. 232–231.

mezejéhez. Felbukkan benne a heideggeri *Dasein* éppúgy,³⁶ mint a fenomenológia,³⁷ a hermeneutika,³⁸ Karl Mannheim ideológia-tana,³⁹ Max Weber szociológiája és,⁴⁰ nem utolsósorban, Carl Schmitt politikai filozófiájának kulcsszavai.⁴¹ Emiatt nem egészen világos, hogy Cs. Kiss értelmezésében meddig terjed az ismertetés és rekonstrukció, s hol kezdődik a mű alkotó továbbgondolása (vagyis annak kifejtése, hogy Horváth gondolatmenete milyen eszmei impulzusokat adott Cs. Kiss számára). Érdeemes ezért a tisztánlátás végett legalább a fent említett elméleti rétegeket lefedni az interpretációról és külön tárgyalni az eredeti szöveghez való viszonyukat.

Elsőként azt kell leszögeznünk, hogy Horváth bölcséletében sohasem jutott el sem a fenomenológiához, sem a hermeneutikához. Bár tanulmányozta Edmund Husserl és Max Scheler műveit – sőt néhány helyen idézte is ezeket⁴² –, és azok valószínűleg inspirálták is elméletét, a szinoptikus szemléletnek azonban vajmi kevés köze van a fenomenológiához – az értéken szelektált tényudásnak és a tényeken szelektált érték-tudatnak a „fenomenológiai belátáshoz.” Úgy látszik, hogy a Kelsen által súlykolt módszertisztaság problémája elfedte Horváth előtt a fenomenológia által kidolgozott mélyreható Kant-kritikát, amely elvetette Kantnak a módszer tárgykonstitúciójára vonatkozó, „kopernikuszi fordulatnak” beállított tanát.⁴³ Másrészt, mint arra már korábban utaltunk, a szinoptikus elméletben a tény és érték között közvetítő alany fogalma meghatározatlan, illetve kidolgozatlan maradt.⁴⁴

³⁶ Vö. 22. jegyzet.

³⁷ „E tüneményserűség magyarán, azaz *fenomenológiailag szólva* azt jelenti, hogy a géniusz strukturális fenomén, melyet mindig valamely társadalmi csoport kollektív tudattalanját egy konkrét történelmi helyzetben szublimáló-racionalizáló közösségi szemlélet teremt a konfliktus és a per mint szertartás folyamán, a kettős társadalmi értékelés ambivalens vágylogikájának és perspektivizmusának engedelmességedve.” [Kiemelés: H. Sz. I.] (Cs. Kiss (2003) i. m. 224.)

³⁸ Vö. Cs. Kiss (2003) i. m. 210–214. „Hermeneutikai szempontból műveletileg különbséget teszünk a mű dennotatív és konnotatív jelentésrétegei között, amelyek perspektívafüggő módon épülnek fel és reflexív, körforgásszerűen kapcsolódnak össze.” (Uo. 11. jegyzet, 233.)

³⁹ Vö. Cs. Kiss (2003) i. m. 28. jegyzet, 236.

⁴⁰ „A géniuszt [Horváth] a karizmafogalom weberi formalizálásával analóg módon eljárva, ideáltípusként konstruálja meg.” (Cs. Kiss (2003) i. m. 221.)

⁴¹ Cs. Kiss kifejezetten is hivatkozik Carl Schmitt *Politische Romantic* című művére (Cs. Kiss (2003) i. m. 35. jegyzet, 237), de a szöveg egyébként is hemzseg a „döntés”, az „ellenségé nyilvánítás”, „a jog normál állapota” stb. Schmittre utaló kifejezésektől.

⁴² Ld. HORVÁTH (1995) i. m. 1. rész 35. jegyzet, 160–161; 2. rész 114. jegyzet, 370–372. Az előbbi hivatkozásban Horváth Husserlnek az abszolút forma, az apriori és az általános forma közötti megkülönböztetését idézi fel, míg az utóbbiban Schelernek a háború államéletben játszott pozitív szerepére vonatkozó megállapításait.

⁴³ Vö.: MAX SCHELER: *A formalizmus az etikában és a materiális érteketika*. Budapest: Gondolat, 1972, 2. rész, II/A Az apriori és formális általában, különösen 119–131.

⁴⁴ Pontosabban Horváth az „alany” fogalmát hol elvont, absztrakt értelemben (transzcendentális szubjektum), hol pedig konkrét, pszichológiai értelemben (empirikus szubjektum) használja. Vö.: H. SZILÁGYI i. m. 243–245. Különösen világossá válik ez a hiányosság, ha például összevetjük Horváth elméletét Scheler idézett művének a személy fogalmának szentelt részével. SCHELER i. m. 2. rész, VI. Formalizmus és személy, 560–889, különösen: VI/A 2. A személy és a transzcendentális appercepció „Én”-je, 565–578. Ellentétben tehát Cs. Kiss értékelésének kiindulópontjával, úgy vélem, hogy a tény és érték antinómiájára Horváth *nem* adott kielégítő megoldást a szinoptikus elméletében. Vö. Cs. Kiss (2003) i. m. 16. jegyzet, 235.

Ami a hermeneutikát illeti, Horváth nem követte figyelemmel Martin Heidegger munkásságát – legalábbis sohasem hivatkozott írásaira. Az a megállapítás viszont, hogy sem a fenomenológia, sem a bontakozófélben lévő hermeneutika nem gyakorolt hatást Horváth elméletére, az nem csupán rá, hanem a legtöbb kortárs jogbölcslőre, köztük a mértékadónak számító Kelsenre is igaz.⁴⁵ Másfelől viszont kétségtelen, hogy Horváth valóban nagyon közeljutott egy ilyesfajta belátáshoz. Gondoljunk csak arra a fejtegetésére például, mikor *A génusz perének* utolsó fejezetében Horváth a jogfejlődés menetét a tény- és értékelemek folytonos cserélődéseként írja le!⁴⁶

Mannheim munkásságát Horváth bizonyosan ismerte,⁴⁷ s az ösztönző hatással volt rá. E hatás elemzése alaposabb kutatást és bővebb tárgyalást igényelne, sommás véleményem szerint azonban Horváth az ideológia és az utópia fogalmait más értelemben használja és –Mannheimtől eltérően – nem a tudás-szociológia, hanem a lélektan irányában igyekszik kibontani azokat.⁴⁸ Ezen túlmenően tény, hogy Horváth egyszer sem írja le e két szót *A génusz perében*.

Hasonló a helyzet Weber szociológiáját illetően. A *Rechtssoziologie*-ban valóban felbukkan a társadalmi objektiváció fogalma, valamint a formális és materiális objektiváció megkülönböztetése,⁴⁹ amit Horváth valószínűleg Webertől kölcsönzött. Amint azonban arra Nagy Endre és magam is rámutattam máshol,⁵⁰ a weberi szociológia hatása igen korlátozott Horváth elméletében, mert egyrészt Weber ismeretelméleti előfeltételei az újkantiánus filozófia másik, nem az ún. „marburgi”, hanem a „badeni” irányzatához kapcsolódtak, másrészt a társadalmi objektiváció fogalmában rejlő lehetőségek kibontása egyszerűen feleslegessé tették volna a szinoptikus elméletet. A weberi megértő-szociológia jellegzetes elemzési eszköze, az „ideáltípus” fogalma pedig Horváth egyetlen írásában sem olvasható. Nyilvánvaló tehát, hogy *A génusz perében* a „típus” és „forma” kifejezéseket Horváth az arisztotelészi hagyomány értelmében használja.

Az eddigi kutatások semmilyen jelét nem találták annak, hogy Horváth Carl Schmitt műveit olvasta vagy bármilyen szinten reflektált volna tanaira. Tulajdonképpen meglehetősen frivolnak is tűnik egy olyan értelmezés, amely a pacifista, humanista, politikai szempontból pedig a jogállam és a demokrácia elkötelezett hívének tekinthető Horváth eszméit Schmittnek a totális államot megalapozó politikai filozófiájára és a háborút az

⁴⁵ Vö. PAKSY MÁTÉ: Hippokratész ikrei: jog és filozófia a kelsen jogértelmezésében. *Világosság* [Kelsen II.], 2005/11, 55–66.

⁴⁶ „Mert éppen a génusz pere tanít meg arra, hogy a szerepek kicserélődnek. A jogeset és benne az eleven lélek, a génusz hozza az új, igazabb érték szempontot, amelyhez képest a jogtétel értékelése a merő elavult ténylegesség síkjára hull vissza. Ez az érték szempontok viszonylagossága és kicserélődése.” *A génusz pere*, 196–197.

⁴⁷ Ld.: BIBÓ ISTVÁN: Korunk diagnózisa (Mannheim Károly új könyvéhez). *Társadalomtudomány*, XXIII (1943) 4–5, 556–558.

⁴⁸ E problémára Cs. Kiss is felfigyel: vö. Cs. Kiss (2003) i. m. 29. jegyzet, 236. Horváth számára az ideológia és az utópia viszonya ugyanannak a vágyparadoxonnak a kifejeződése, ami a fennálló és a kívánatos egyszerre való megvalósítását, egybeesését és szétválasztását kívánja a jogban – ezt a vágykonfliktust dramatizálja voltaképpen a génusz pere.

⁴⁹ HORVÁTH (1995) i. m. 231.

⁵⁰ Vö.: H. SZILÁGYI ISTVÁN: Tanítvány és Mester (Bibó István hatása Horváth Barnára). In HORVÁTH BARNÁ: *The Basis of Law/A jog alapjai* [Jogfilozófiák]. Budapest: Szent István Társulat, 2006, XXXIX–LIII.

emberi lét legmagasabb rendű értékeként igazolni kívánó – némi túlzással – „démonikus” metafizikájára tekintettel próbálja magyarázni. Ha Cs. Kiss olvasatába csupán azért vonta be Schmitt fogalmait – miként azt gyanítom –, hogy *A géniusz peréne*k metafizikai rétegeit jobban megvilágítsa, akkor ehhez bizonyosan találhatott volna a témához és Horváth eszmei irányultságához közelebb álló szerzőket és műveket.

A fenti vizsgálódásainkat összegezve azt mondhatjuk, hogy a Cs. Kiss-féle tanulmány többet „olvas bele” a műbe, mint ami ténylegesen benne van, s legalább annyit – ha nem többet – tár fel abból, hogy *A géniusz pere* milyen ösztönző erővel hatott Cs. Kissre, mint a mű saját értékeiből. De vajon lehetséges-e egy elfogulatlanabb értékelés? Ehhez úgy vélem érdemes sorba menni, s számba venni, hogy a mű Horváth saját tudományos célkitűzéseihöz képest⁵¹ milyen problémákat oldott meg, s miket nem, s a továbblépés milyen irányait nyitotta meg.

Tisztán bölcséleti szempontból nézve, Horváth képtelen volt megoldani a tény és érték elválasztásának és közvetítésének ismeretelméleti problémáját. Ehhez radikálisan újra kellett volna gondolnia filozófiai előfeltevéseit, amit nem tett meg sem *A géniusz perében*, sem későbbi műveiben.

Amit azonban nem tudott filozófusként fogalmilag megragadni, azt képes volt *történetészként* véghez vinni *A géniusz perében*. Hiszen, mint tudjuk, a történész egy időben kétféleképpen szól hozzánk: egyrészt elmondja, hogy mi történt (narratíva), másrészt, hogy ami történt, az mit jelent (teória).⁵² A jelentés pedig éppen a tények megfigyelő (történész) általi értékeléseként születik meg. A történész feladata, hogy egyensúlyt teremtsen a kétféle beszéd között: ne áldozza fel a részleteket valamiféle előre elfogadott értelmezési séma vagy igazolni kívánt érték kedvéért, de ne is vesszen bele a részletek előadásába. A mű egyik legnagyobb erénye, hogy Horváth mesterien összehangolja az elbeszélést és az elméletet, nem csupán a mű szerkezetében, hanem a szöveg anyagában is. Egyúttal e kétféle beszédmód használata teszi lehetővé a szerző számára a megismerő alany elméleti bizonytalanságának leküzdését: hol a tényeket elfogulatlanul, „objektíven” előadó tudós absztrakt, transzcendentális szubjektuma szólal meg, hol pedig a tényeket mérlegelő, értékelő, véleményt alkotó szerző személyes hangját halljuk – legtisztábban a Johanna igaznak felismert arcképe előtt elhangzó vallomásában.⁵³

Horváth nem tematizálja *A géniusz perében* a jog értékalapjaira (a jog helyességére és társadalmi teljesítményére), illetve a jog változására vonatkozó korábbi nézeteit, noha ez elvileg kézenfekvő lett volna. A géniusz pere azonban nyilván nem a jog

⁵¹ Horváth szinoptikus jogelméletének a következő fontos eredményeit, elméleti csomópontjait emelhetjük ki: a tény és érték viszonyának logikai formulázását; a szinoptikus módszer kidolgozását; az eljárási jogszemlélet érvényesítését a jogfogalom meghatározásában; a jog társadalmi alapjainak feltárását; a társadalmi fejlődés és a jogfejlődés viszonyára a csökkenő teljesítmény elvének megállapítását; a jogi értékten kidolgozásában a társadalmi helyesség és a jog helyessége viszonyának tisztázását; s végül a jogfogalom elemzésére vonatkozóan a joghelyzetek tanának kimunkálását. Vö.: H. SZILÁGYI (1995) i. m. 222–235.

⁵² Vö.: JAMES WHITE BOYD: *The Legal Imagination* (Abridged Edition). Chicago: Chicago University Press, 1985, 263; Uő: Fact, Fiction, and Value in Historic Narrative: Gibbons' Road of Rome. In Uő: *Heraclès' Bow: Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law*. Madison, Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985, 139–167.

⁵³ Ld. *A géniusz pere*, 86.

„tipikus működésének” példája, mikor a bírák a „szabad jogtalálás” révén hajlítják a jogot az új értékekhez, s a jogesetek pórusain keresztül áramlik be a természetjog a pozitív jog szférájába. *A génusz pere* a jogváltozás másik fázisát vagy módját példázta: a jog lesújt az új értéket megjelenítő génuszra, de a régi és új értékek e dramatizált összeütközése indítja el a társadalmi értékelés megváltozását, s az új érték így, történeti kerülő úton alakítja át a jogot. *A génusz perét* ebből a szempontból tehát inkább a jog értékalapjaira és változására vonatkozó korábbi teória implicit kiegészítésének tekinthetjük, nem pedig szerves továbbfejlesztésének.

Ezzel szemben – mint azt Bibó is hangsúlyozta – az eljárási jogszemlélet jelentős szerepet játszik a génusz perének anyagát értelmező elméleti szerkezetben. A szerző nagy figyelmet szentel a két per eljárási vonatkozásainak ismertetésére és elméleti elemzésére, az attikai, illetve az inkvizíciós pernek a modern, védelvű eljárástól eltérő „akusztikájának” bemutatására. Ebből a távlatból sokkal világosabbá válik a két per szereplőinek mozgásteré, s általában az, hogy a jog milyen fontos szerepet játszik a drámai cselekmény kibontakozásában. Az eljárási jogszemlélet fontosságának felismerése alighanem közrejátszott abban, hogy Horváth az amerikai jogi realizmus tanulmányozása során meglátta a dráma és a per fogalmának összekapcsolásában rejlő lehetőségeket.⁵⁴

Kétségtelen, hogy éppen ez utóbbi felismerés a szerző legeredetibb elméleti teljesítménye, még akkor is, ha számításba vesszük, hogy invencióit részben Arnold eszméiből merítette, mert mint láttuk, azokat Horváth alkotó módon átértelmezte. Noha Horváth távolról sem bontotta ki a dráma fogalmában rejlő elméleti lehetőségeket, mégis azt mondhatjuk, hogy jelentős lépéseket tett abban az irányban, hogy – József Tischner szavaival élve –⁵⁵ jogelméletét a „színpad filozófiájából” a „dráma filozófiájává” alakítsa át.⁵⁶ A jogelmélet mindaddig a színpad filozófiája marad, amíg a jogot társadalmi intézményként vagy az emberi cselekvést meghatározó normarendszerként ábrázolja, s figyelmét elsősorban a jog és az ember viszonyának szenteli, ily módon akaratlanul is tárgyat, létet csinál az emberből. A dráma filozófiája felé tett első lépés a jog értelmezésében az ember–ember viszony tematizálása, a jog dialogikus nyitottságának felismerése. Ebből a szempontból Horváth zseniális intuíciója – mintegy Emmanuel Lévinas filozófiájának intuitív megelőlegezése⁵⁷ – az az elmélyült, gondos figyelem, mellyel Horváth Szókratész, Johanna és Cauchon arcképét festi. Ezek az eleven arcok megszólítanak bennünket – ezért nem érezzük öntetszelgésnek Horváth Johanna képe előtt tett vallomását sem.

Cs. Kiss jól látja, hogy a dráma koncepciójához kapcsolódóan Horváthnak lehetősége nyílik a jog metafizikai alapjaira vonatkozó reflexiókra, még ha ezeket a dráma fogalmánál is kevésbé explikálja a szerző: valójában csupán néhány elszórt megjegyzésre szorítkozik.⁵⁸ Ezekből az utalásokból egy alapvetően optimista és humanista metafizika kör-

⁵⁴ Az eljárási jogszemlélet jelentőségét Horváth már azelőtt felismerte, hogy az angol-amerikai jogelmélet beható tanulmányozásába kezdett volna.

⁵⁵ JÓZSEF TISCHNER: *A dráma filozófiája. Bevezetés*. Budapest: Európa, 2000.

⁵⁶ Vö. „A színpad tudatosítása”, TISCHNER i. m. 11–15.

⁵⁷ Ld. „A Másik Ember arca”, TISCHNER i. m. 30–36.; Az arc mezítlenségé. Emmanuel Lévinasszal beszélget Philip Nemo. *Műhely*, 1994/1, 4–8. [Ford. Mártonffy Marcell]

⁵⁸ Ld. *A génusz pere*, 173–174, 197–198.

vonalai bontakoznak ki. Vagyis az ember Jóra való törekvése nem hiába való, s a jog változása nem céltalan és értelmetlen mozgás. „A génusz nagy lökéseket ad időnként a jog fejlődésének. Egyvonalú fejlődés is van abban az értelemben, hogy a jog mindig újabb, tisztultabb erkölcsi értékeléseket abszorbeál, vesz fel magába.”⁵⁹ A jog „metafizikai méltóságát” pedig az adja, hogy még akkor is e fejlődést szolgálja, mikor színpadot ácsol az új értéket megtestesítő génusz és a környezet drámai összecsapásához.

A mű újszerűségének, eredetiségének másik fontos aspektusa a szemléleti szerkezet sokoldalúsága. Horváth sikeresen integrálja a történeti, szociológiai, politikai, társadalom- és alaklélektani, irodalomelméleti, filozófiai és jogfilozófiai szempontokat elemzésében – tulajdonképpen ez a mű gondolati gazdagságának forrása. Napjainkban a társadalomtudományok művelői között is széles körben elismert – legalábbis a tudományos kutatások programjának elméleti szintjén – az interdiszciplináris kutatások jelentősége. Ettől függetlenül a jogelméleti – és különösen a hazai jogelméleti – kutatásokra és tudományos eszmecserére még mindig sokkal inkább jellemző az elemzési szempontok kínos gonddal való szétválasztására és különtartására való törekvés, mint a holisztikus szemlélet tudatos érvényesítése.

Horváth azonban nem áll meg a különböző elméleti szempontok összekapcsolásánál, hanem tovább halad a *kifejtés mikéntjének kidolgozásában* a tudomány és a művészet, a jog és az irodalom integrálása irányába: *A génusz perét* ezért nevezi Cs. Kiss nagyon találóan „tudományos műalkotásnak”.⁶⁰ Ez új minőséget teremtő szellemi vállalkozás tisztán esztétikai aspektusainak részletes elemzésébe nem kívánok belebocsátkozni e tanulmány keretei között, csupán a mű esztétikai értékeinek is forrásul szolgáló, s a korábbiakban már bemutatott két mozzanatra szeretnék utalni. Az egyik Horváth sajátos érvelési technikája, vagyis a drámában rejlő dialektikus gondolati feszültség és a dialektikus gondolatban rejlő drámai feszültség összekapcsolása és változtatása, a másik pedig a narratíva és a teória szerkezeti elemei közötti feszültség mesteri kezelése.

Ahhoz, hogy Horváth a jog és irodalom összekapcsolására tett zseniális – s a maga korában feltétlenül úttörő – kísérletének természetét jobban megértsük, érdemes felidéznünk végezetül James Boyd White néhány idevágó gondolatát. White hangsúlyozza, hogy a „jog és irodalom” interdiszciplináris kutatási terület. Az interdiszciplinaritást azonban nem szabad úgy kezelni, hogy az egyik területet a másik alá rendeljük, tehát például az irodalomtudomány módszereit vagy fogalmait alkalmazzuk a jog vizsgálatában, vagy *vice versa*. Az interdiszciplinaritás valójában integratív szemléletet igényel,⁶¹ vagyis hogy a jog és az irodalom összekapcsolásakor tisztában kell lennünk azzal, hogy egy új minőséget hozunk létre, ami ebben a formában sem a jog, sem az irodalom területén nem létezik. Ebben az új minőségben a jog és az irodalom megtartja saját autonómiáját, összekapcsolódásuk azonban új távlatot nyit a jog tanulmányozásában. E perspektívából szemlélve a jog „természetes tárgya az igazságosság és az etika, természetes módszere a művészet.”⁶²

⁵⁹ *A génusz pere*, 197.

⁶⁰ Cs. KISS (2003) i. m. 11. jegyzet, 234. Ld. még *uo.* 5. jegyzet, 232–233.

⁶¹ JAMES BOYD WHITE: *Intellectual Integration*. In *Uő: Justice as Translation. An Essay in Cultural and Legal Criticis*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1990, 3–21.

⁶² WHITE i. m. 44.